

Rátvay-Nagy Dániel: Egy budapesti és három vidéki reáliskola tanulóinak száma, anyanyelvi és vallási megoszlása 1867-1914

Kutatási cél és módszer

A tanulmányban négy reáliskola – a budapesti VIII. kerületi, a pozsonyi, soproni és székesfehérvári – tanulóinak létszámát, valamint nemzetiségi és vallási összetételét vizsgáltam meg a dualizmus korában.^[1] Célom egyrészt, hogy igazoljam, a szakirodalom állításával szemben a dualizmuskori reáliskolák Magyarországon nagyobb népszerűségnek örvendtek az eddig feltételezettnél, másrészt pedig, hogy bemutassam, miért.

A vizsgált reáliskolák kiválasztását Beluszky Pál városhierarchiája alapján végeztem. Beluszky felfogása szerint a „városok hierarchikus rangját a városi alapfunkciók mennyisége és sokfélesége, az egyes településeken előforduló városi alapfunkciókat pedig a tágran értelmezett szolgáltatások hierarchiájának felsőbb szintjein elhelyezkedő szerepkörök, intézmények testesítik meg.”^[2] A hierarchiát pedig a városi funkciók differenciáltsága, az ellátott feladatok szintje, és az ellátott szerepkör gyakorisága alapján hozta létre Beluszky.^[3] Ennek a városhierarchiának megfelelően a vizsgált reáliskoláknak otthont adó városok közül Budapest helyezkedik el a hierarchia tetején. A fővárost követi, mint regionális székhely, Pozsony. Alul pedig, mint megyeszékhelyek, Sopron és Székesfehérvár található.^[4]

Munkám legfontosabb elsődleges forrásait az iskolai értesítők adják, amelyek remek alapot szolgáltatnak a kutatáshoz, de vannak hátrányaik is. 1867-1914 között nem minden évkönyv áll rendelkezésre. A statisztikai kimutatások nem mindig azonos szempontok szerint történtek. Ez megnehezíti az adatok értelmezését.

Oktatás és reáliskolák a 19. században

A vizsgált korszak oktatáspolitikai szempontból igen érdekes. Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után 1851-től létrejött neoabszolutizmus Janus-arcú rendszer volt, a megtorlásokkal együtt megindult a birodalom modernizálása is.^[5] Az 1850-es évek oktatási politikáját is ez a kétarcúság jellemzi. A modernizálás a közoktatást is érintette, ami már indokolt volt, ugyanis 1848-ban Eötvös József és csapata megkezdték az oktatásügy átfogó reformját, de azt nem tudták befejezni. A reformok keresztül vitele és befejezése végső soron Leo Thun birodalmi oktatási miniszterhez köthető. A Thun-féle reform az oktatás alsó

szintjétől a legmagasabbig egységbe szervezte a közoktatást és a főfelügyelet jogát az államnak adta át. Ennek ellenére az iskolák zöme az egyházak kezében maradt továbbra is. ^[6]

A reform során rögzítették a tanmenetet és bevezették az érettségit, ami az egyetemi tanulmányokhoz elengedhetetlen volt. ^[7] A reáliskolát Thun ^[8] porosz-osztrák mintára hozta létre, kezdetben hatosztályos volt és nem adott érettségit. ^[9] Ennek az iskolatípusnak a célja a modern igények kielégítése volt. ^[10] A reáliskolákat városok állították, ahol „latin és görög helyett modern nyelveket, vegytant és a gimnáziumi anyagnál több mennyiségűtant tanítottak.” ^[12] A reáliskola 1875-ben vált nyolcosztályossá, így addig felsőoktatásba nem nyújtott belépést, de az érettségi nélkül elérhető főiskolákra igen. Így tehát a hatosztályos reáliskolákból tovább lehetett tanulni például a mezőgazdasági akadémiákon, a selmecebányai erdő- és bányamérnökképző főiskolán vagy a Ludovika tisztképző akadémián. ^[13] Az 1875. június 8-án kelt rendelet nem csak kibővítette a reáliskolákat két osztállyal, hanem a tantervet is átszervezte, hogy jobban illeszkedjen a nyolcosztályos formához. Az átszervezéssel együtt az érettségi vizsgát is bevezették a reáliskolákban. ^[14] Érettségi vizsgát a VIII. osztályt elvégző tanulónak kellett tennie. A reáliskolai érettségivel a diák főtanodákban tanulhatott tovább. ^[15] Továbbra is voltak azonban olyan reáliskolák, amelyek kevesebb mint nyolcosztályos szervezeti formában működtek. ^[16] Csak a 20. század második évtizedében lett minden középiskola főgimnázium vagy főreáliskola, azaz teljes nyolcosztályos iskola. ^[17]

Az 1883. évi XXX. törvénycikk az 1875-ös rendeletet gyakorlatilag törvénybe iktatta és megtoldotta. Többek között megszabta a reáliskolák és gimnáziumok tantárgyait, a heti maximális óraszámot, a maximális osztálylétszámot és szabályozta az érettségi menetét. Az egyik legfontosabb része a törvénynek az érettségihez kapcsolódik. ^[18] A reáliskolai érettségi nem volt egyenértékű a hagyományos gimnáziumi érettségivel. Ellenben volt rá mód, hogy különbözeti vizsgát tegyenek azok a reáliskolai tanulók, akik valamely olyan főiskolára jelentkeztek, amire alapesetben csak gimnáziumi érettségivel lehetett bekerülni. Ez egy kifejezetten pozitív fejlemény volt, ugyanis egészen idáig a reáliskolák tanulói csak úgy tudtak egyetemre menni, ha leteszik a teljes gimnáziumi érettségit. Salamin Leo, a soproni reáliskola igazgatója 1882-ben nyílt levélben számolt be arról, hogy milyen akadályokba ütköztek diákjai. Két tanulónak, annak ellenére hogy a törvényjavaslat már létezett, nem engedélyezték a különbözeti vizsga letételét, és a teljes gimnáziumi érettségit kellett letenniük annak érdekében, hogy orvosi és teológiai karokon tanulhassanak. ^[19] A középiskolai törvény által bevezetett különbözeti vizsga fogadtatása elég változó volt a reáliskolákban. A VIII. kerületi községi főreáliskola igazgatója örült annak, hogy a törvény szilárd alapokra helyezte a reáliskolákat, de aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a megadott

óraszámok a felső osztályokban elégtelenek lesznek a megszabott tananyag megtanítására.^[20] A soproni reáliskolában viszont kifejezetten örültek a törvénynek, ugyanis az ottani vezetőség már többször is kifejezte aggodalmát azon, hogy a reáliskolák nem egyenértékűek a gimnáziumokkal.^[21]

A magyar középosztály inkább a hagyományos, humán képzést biztosító gimnáziumokat részesítette előnyben a reáliskolákkal szemben. „A divatos felfogások szerint a tisztességes mesterember nem úr, de úr az éhező hivatalnok, kolduló literátus, vagy per és munka nélküli ügyvéd” – írta Trefort Ágoston kultuszminiszter.^[22] A klasszikus műveltség az elitkultúra részét képezte, így a gimnázium, ami ezt a klasszikus műveltséget volt hivatott átadni népszerűbb választás volt.^[23] A világháború előtt a középoktatásban tanulók mindössze 16%-a tanult reáliskolában Magyarországon, míg Ausztriában ez az arány 30% volt.^[24] Habár a gimnáziumokban jóval többen tanultak a reáliskolákban tanulók számának növekedése felülmúlta a gimnáziumokét.^[25] Míg 1867 és 1913 között a humán képzést biztosító gimnáziumok száma 45-tel nőtt, addig a reáliskolák száma ugyanekkor mindössze 12-vel gyarapodott.^[26]

Reáliskolák iránti igény és tanulói létszámok változása a budapesti VIII. kerületi reáliskolában

Pest szab. kir. város hatóságának 1870. évi október 12-i közgyűlése szükségesnek látta a reáltudományok iránti fokozódó érdeklődés és igény miatt, hogy több főreáltanodát, és alreáltanodát alapítsanak. Békey Imre tanácsos elnökletével létrehoztak egy bizottmányt melynek feladata egy állami főreáltanoda felállítása volt. A közgyűlés, mivel az igényeknek egy darab főreáltanoda nem tett volna eleget, utasította a bizottmányt, hogy egy második, vagy minden városrészben egy-egy alreáltanoda létesítésére javaslatot tegyen. A tanbizottmány javaslata a főreáltanoda mellett egy alreáltanoda létesítése volt.^[27] A tény, hogy a reáliskolák iránti nagy tanulókedvről számoltak be a közgyűlésen az kifejezetten érdekes, mivel az elitkultúra részét a klasszikus műveltség képezte, így a gimnázium népszerűbb választás volt.^[28]

Az 1870. évi pesti közgyűlés döntése alapján arra következtethetünk, hogy volt igény a reáliskolákra. Ennek oka feltehetőleg Pest kiemelkedő fejlettsége és sajátos társadalmi szerkezete volt. A reáliskola iránti igényt alátámasztja az, hogy a Pest Józsefvárosi Alreáltanoda rögtön maximum létszámmal indult. „A bejegyzett nyilvános tanulók száma 254, (...) az intézet korlátolt helyiségei többnek fölvételét lehetetlenné tették” számol be az iskola első tudósítványa.^[29] Az intézet tehát teljesen ki volt használva, már az indulás évében.

Három évvel az iskola indulását követően, 1874-ben az 1870. évi közgyűlés utasításainak megfelelően a józsefvárosi alreáltanodát átköltöztették a Bodzafa utcából a Zerge utcába, egy nagyobb épületbe. Így már egy új, negyedik osztállyal, alreáltanodából főreáltanodává vált.^[30] A további években folyamatosan bővült az iskola új osztályokkal.^{[31][32]} A költözés után a beíratott diákok száma az első évhez képest 83-mal, egy évre rá pedig több mint 100-zal növekedett. (1. táblázat) Az alapítási évben beiratkozókat viszonyítva az 5. tanévhez mintegy 68%-os növekedés figyelhető meg. A tanulók létszáma, egészen 1879-ig, 8 éven keresztül stabilan növekedett. (1. táblázat), átlagosan évi 10,35%-os növekedéssel. Ekkor viszont hirtelen elkezdett csökkenni a beiratkozó tanulók száma, de az 1886-1887-es tanév tudósítványa arról számol, be, hogy egy tanácsi rendelkezés végett osztályokat kellett bezárniuk. Az ebben az évben tapasztalható apadást egyértelműen ennek tudták be, az előző tanévhez képest 35 fővel kevesebbet tudtak felvenni. Az iskola hiába fordult a fővárosi tanácshoz, több osztály megnyitásának érdekében, nem engedélyezték^[33] A Főreáliskola további években is maximum kapacitással működött. 1887-től az évkönyvekben sorra olvasható, hogy a beiratkozásokat már az első nap be kellett szüntetni a túljelentkezések miatt.^[34] Az 1890-1891-es tanév évkönyvében az alábbi olvasható: „Az első és negyedik osztályra ismét oly számosan jelentkeztek, hogy a fölvételt már a beírás első napján be kellett szüntetni és a negyedik osztályba a szabályszerű létszámon felül, csak a vallás- és közoktatási ministeriumból nyert szóbeli felhatalmazás útján lehetett utólagosan még öt tanulót fölvenni.”^[35] A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei alapján tehát elmondható, hogy igenis volt igény reáliskolára, olyan szinten, hogy az intézmény alapításától kezdve közel maximum kapacitáson működött, olykor túl is lépve azt minisztériumi engedéllyel.

A tanulók számának változása a pozsonyi reáliskolában

A Pozsony városi főreáltanoda 1871-72-es tanévi értesítvényében arról számoltak be, hogy: „Miután intézetünkön évről évre a tanulók száma szaporodik és különösen az alsóbb osztályok túltömve valának, ennél fogva alkalmasint jövő tanévben a felvételt szám tekintetében korlátozni kénytelenek leszünk.”^[36] (11. old. Pozsony 1872) Tehát az 1872-73-as tanévben korlátozniuk kellett a felvehető diákok számát a túljelentkezés miatt, hasonlóan a VIII. kerületi reáliskolához. Az ezt követő években viszont a diákság létszáma fokozatosan csökkent. (1. táblázat) Egyrészt a korlátozások miatt, másrészt viszont feltehetőleg az iskolai épület rossz állapota miatt is. Az 1895-ös évkönyv számolt be arról, hogy ekkoriban milyen állapotok uralkodtak az iskolában. Az iskola zsúfolt volt, rosszul megvilágított és a mellékhelyiségek szagát a teljes épületben lehetett érezni. A betegségek, járványok gyakoriak voltak. Habár történtek kísérletek egy új épületnek a megépítésére ezek nem valósultak meg, az iskola nem kapott erre támogatást. Az átmeneti megoldás az az volt, hogy

egyos osztályokat átraktak az országházba, így gyakorlatilag két helyen zajlott a tanítás, de ez se bizonyult elegendőnek. Trefort Ágost miniszter 1875 májusában tett látogatása során ígéretet adott arra, hogy a teljes intézményt átköltöztetik az országházba, de ez végül nem valósult meg, és ez az átmeneti megoldás közel 20 évig fennmaradt.^[37] A beiratkozók csökkenő tendenciája kitartott egészen az 1885/86-os tanévig, ott viszont megfordult és újra elkezdett nőni a tanulók létszáma (1. táblázat) valószínűsíthetően azért, mert az intézmény fenntartását 1886-ban átvette a magyar állam.^[38] Tíz év alatt 62%-kal nőtt a tanulók száma. Ezt követően néhány évig minimális növekedést figyelhetünk meg, majd pedig a 20. század elején egy újabb csökkenő tendencia jelent meg. (1. táblázat)

A tanulók számának változása a soproni reáliskolában

A soproni főreáltanoda első három évkönyve ugyan nem állt rendelkezésemre, de a negyedik évi már igen. Az 1872-ben kiadott évkönyv szerencsére taglalta, hogy az azt megelőző években folyamatosan növekedett a tanulók száma, és ez igaz volt az 1871/72-es tanévre is. Az alsóbb osztályokba a beiratkozás olyan nagy számban történt, hogy párhuzamos osztályt kellett indítani. Az iskola vezetése az évkönyvben kifejtette annak igényét, hogy a felsőbb évfolyamokon is indítottak volna párhuzamos osztályt, ha erre lett volna tantermi és tanári kapacitás. Az iskola épülete, pontosabban a tanszobák elrendezése megnehezítette a rend fenntartását az iskolán belül. Az iskola vezetése a fenntartót, Sopron városát kérte fel, hogy ezen mihamarabb segítsen.^[39] Az 1873-as évkönyv is hasonló képet fest. A tanulók száma tovább nőtt, az első osztályban párhuzamos osztályt is indítottak, de a második osztályban, ugyan szükséges lett volna, tanárhiány miatt nem tudtak indítani. Emiatt tantárgyi lemaradás következett be.^[40] A következő évben a beiratkozó tanulók száma drasztikusan lecsökkent. Míg az 1872/73-as tanévre 292 tanuló iratkozott be, addig az 1873-74-es tanévre majdnem 25%-kal kevesebb, mindössze 252 tanuló iratkozott be. (1. táblázat) Az évkönyv erre nem ad okot, ellenben arról beszámolt, hogy az I. és II. osztályban, hasonlóan az előző évekhez, a mértani és szabad kézirajzi tárgyakat csoportokra kellett bontaniuk.^[41] Tehát a közel 40 főnyi (1. táblázat) különbség valószínűsíthetőleg a felső osztályokból tevődött össze. A következő két évről nem elérhetőek az iskola évkönyvei. Az 1877-es évkönyv borítóján a következő olvasható: A soproni magy. kir. Állami főreál iskola II.- ik évi értesítője. Tehát az iskola 1876-ban már állami fenntartású lett. A következő évekről nincs adat, de az 1881-es tanévben jelentős apadás észlelhető az 1877-es adatokhoz képest. (1. táblázat)

Salamin Leo, a soproni reáliskola akkori igazgatója, nyílt levéllel fordult az oktatási miniszterhez. Levelében beszámolt arról, hogy az oktatáspolitikai a reáliskoláknak kedvező rendeleteket, törvényeket hozott, azokat „fölemelte a modern civilisatio követelményeinek

megfelelő magaslatra.”^[42] De szóvá tette azt is, hogy ezek a törvények nem hozták meg a várt növekedést tanuló létszámokban, sőt évről évre apadást tapasztalnak, annak ellenére, hogy a hetvenes években népszerűnek mondhatóak voltak a reáliskolák. Erre az apadásra több okot is megfogalmazott levelében Salamin, de fontos, hogy kettéválasztotta az apadás természetét. Egyrészt a létszám csökkenése figyelhető meg az újonnan beiratkozó tanulók számában, másfelől nagy a kilépés aránya is. Az egyik oka az apadásnak, hogy az „alkotmányos korszak beálltával, az iparos-vállalatok, vasúti és egyéb építkezések arany korában, a legtöbb szülő azon volt, hogy fiát mielőbb pénzelő pályára terelje.”^[43] Az 1875-ös rendelet előtt még csak hatosztályú reáliskolákban^[44] logikusan hamarabb lehetett a tanulmányokat elvégezni, mint a nyolcosztályos gimnáziumban, így a diákok is hamarabb kerültek ki a munka világába. Ez a kezdeti láz előbb utóbb alábbhagyott, és drasztikus létszám csökkenés következett be a reáliskolában.

A beiratkozásokban mutatkozott apadás egy másik oka Salamin Leo szerint, hogy a reáliskoláknak rossz hírét keltették olyan kimutatások, amelyek szerint a gimnáziumi tanulók jobban teljesítettek a műegyetemeken. Az igazgató véleménye, hogy a kimutatás hibás eredményeket hozott, ugyanis nem vette figyelembe a műegyetemeken tanuló diákok bizonyítványát, illetve, mert a műegyetemek első évi tananyaga semmi újdonságot nem mutat a reáliskolákból jövő diákoknak, így azok elvesztik az érdeklődést a képzés iránt. A sajtó pedig olyan méretű lejárató kampányt intézett a reáliskolák ellen, hogy a szülők jó része azt hitte, az iskolatípus nem fog tovább működni a jövőben. A létszámcsökkenésnek a másik oka az apadás^[45], annak „okát abban találjuk, hogy a reáliskola a különböző szakiskolákra alkalmasabb előképzést nyújt, mint a gymnasium; ezért gyakran megesik az, hogy az alsó osztályok végeztével a tanulók néha seregesen is lépnek át a gazdasági-, hadapródi-, kereskedelmi-, tanítóképző- vagy más szakiskolába.”^[46] -írta Salamin Leo. Nem lehet tudni pontosan, hogy mennyire adhatunk igazat Salamin Leo szavainak, de az tény, hogy a reáliskolákban csak a tanulók fele ment felső tagozatba, és az 1908/9-10/11-es tanévek statisztikái alapján a reáliskolákból valóban nagyobb arányban tanultak tovább felső kereskedelmi és katonai iskolában, mint a gimnáziumokból.^[47] Az 1883/84-es tanévtől kezdve a soproni reáliskola beiratkozási számai elkezdtek növekedni, és ez a növekedés némi ingadozással ugyan, de kitartott egészen az 1914/15-ös tanévig. (1. táblázat) Az 1893/94-es tanévben kiugróan nagy növekedés figyelhető meg. (1. táblázat) Nem véletlenül, ugyanis „a főreáliskola végre annyi várakozás után megnyerte mindazokat, melyeket évek óta kérelmezett”: jelentős, mintegy 9000 Ft-os, állami támogatást kapott az iskola. Ettől kezdve a teljes épület az iskoláé volt, és többek között bevezették a vizet, gázberendezést vásároltak, dísztermet és tornatermet hoztak létre.^[48] Az iskola tehát modernizáltabb lett, és ez tükröződött a beiratkozó diákok létszámában.

1. Táblázat Beiratkozott tanulók száma a reáliskolákban, 1868-1914

Tanév	Székesfehérvári	Pozsonyi	Soproni	VIII. Ker
1869/70	81	n.a.	n.a.	n.a.
1870/71	117	458	n.a.	n.a.
1871/72	n.a.	456	278	254
1872/73	267	414	292	263
1873/74	327	412	252	246
1874/75	n.a.	n.a.	n.a.	327
1875/76	n.a.	n.a.	n.a.	428
1876/77	n.a.	365	250	432
1877/78	194	302	n.a.	453
1878/79	179	326	n.a.	479
1879/80	n.a.	320	n.a.	450
1880/81	n.a.	n.a.	n.a.	446
1881/82	127	285	197	417
1882/83	174	287	192	386
1883/84	n.a.	n.a.	210	459
1884/85	229	n.a.	227	526
1885/86	233	279	228	550
1886/87	247	297	222	515
1887/88	257	327	224	498
1888/89	295	321	213	495
1889/90	n.a.	n.a.	216	501
1890/91	n.a.	n.a.	219	499
1891/92	383	n.a.	232	565
1892/93	396	n.a.	234	569
1893/94	400	n.a.	282	610
1894/95	373	453	289	599
1895/96	337	452	280	627
1896/97	na	472	294	612
1897/98	na	462	283	606

1898/99	316	473	290	590
1899/1900	311	477	303	619
1900/01	285	520	307	609
1901/02	291	n.a.	296	621
1902/03	311	n.a.	274	605
1903/04	n.a.	n.a.	291	609
1904/05	337	515	285	569
1905/06	374	494	275	559
1906/07	389	503	298	525
1907/08	416	469	312	526
1908/09	415	449	310	527
1909/10	n.a.	448	337	534
1910/11	476	441	333	552
1911/12	454	444	352	554
1912/13	454	n.a.	357	585
1913/14	n.a.	439	n.a.	610
1914/15	494	368	343	584

Forrás: A reáliskolák évkönyvei

A tanulói létszámok változása a székesfehérvári reáliskolában

A székesfehérvári reáliskolába jelentősen kevesebben iratkoztak be 1869-1872. között, (1. táblázat) mint a többi reáliskolába. Az 1868/69-es tanévben, ugyan a beiratkozó diákok számáról nincsen adat, 68 tanuló maradt az év végén. A 68 tanulóból 40 otthagyta az iskolát, ami rendkívül nagy arány, főleg, ha figyelembe vesszük azt, hogy ebben az évben még csak alreaáltanodaként működött az intézmény, azaz összesen három évfolyama volt. Ez a magas kilépési arány feltehetőleg annak tudható be, hogy az a hír járta, hogy az iskola meg fog szűnni. Ennek pont az ellenkezője volt az igaz. Már az 1868/69-es évkönyvben megemlítésre került, hogy a fenntartó, Székesfehérvár városa főreáltanodává szeretné alakítani az intézményt.^[49] Ez hamar meg is történt, az 1871/72-es tanévben már elindították a negyedik

osztályt.^[50] Az 1.táblázat adatai alapján látható, hogy ezután ugrásszerűen megnövekedett a beiratkozott tanulók száma, az 1893/94-es tanévet követően viszont komoly zuhanás figyelhető meg. Néhány év leforgása alatt kb. negyedével csökkent a beiratkozók száma. (1. táblázat) Kuthy József, a székesfehérvári reáliskola akkori igazgatója, a csökkenés okát egy újonnan nyílt polgári iskolában látta, amely elszívta a tanulókat.^[51] Továbbá, Kuthy úgy vélte, hogy az 1893/94-es tanévben az iskola elérte a maximális kapacitást mintegy 400 fővel.^[52] Kutatásom során nem találtam olyan anyagot, ami miatt kétségbe kéne vonni Kuthy József gondolatait, ráadásul a tanulói létszámok rövid időn belül stabilizálódtak, ami szintén alátámasztja azt, hogy az újonnan megnyílt polgári iskola szívta el a tanulók egy részét. A következő kiemelkedő változás a létszámokat illetően az 1904/5-ös tanévtől jelentkezett. Jelentősen elkezdett növekedni a beiratkozott tanulók száma, és minimális ingadozással ez a növekedés kitartott az 1914/15-ös tanévig. (1. táblázat) Kelemen Béla, a reáliskola akkori igazgatójának is feltűnt a beiratkozók számában történő hullámozás, de indokot nem adott rá. Az intézmény ekkora létszámnál elérte a kapacitását annak ellenére, hogy új tantermeket is alakítottak ki.^[53] Kutatásom során nem merült fel indok, ami megmagyarázta volna a beiratkozók számának növekedését, de kifejezetten érdekes, hogy a soproni reáliskola is hasonló növekvő tendenciát mutatott ebben az időszakban, míg a józsefvárosi és pozsonyi reáliskolák inkább csökkenő tendenciát mutatnak.

A tanulók nemzetiségi és anyanyelvi megoszlása

Az 1868-as nemzetiségi törvény kimondta, hogy a nem magyar állampolgárok alsó és középfokú oktatásban anyanyelvükön részesüljenek. A nemzetiségek ezen joga a dualizmus korában egyre kevésbé érvényesült. 1880-ban az iskolák 52,3%-ában a nem magyar tanulók anyanyelvükön tanulhattak, de ez az arány 1905-re 29,4%-ra csökkent. Továbbá 1905-ben a német diákok 40%-a, a magyarországi horvátok 35%-a és a szlovákok 30%-a olyan iskolákba járt, ahol anyanyelvüket még kiegészítő nyelvként sem használhatták. Ezeknek a tanulóknak egy jó része gyakorlatilag kétnyelvű volt, magyarul még a szülői házban többé-kevésbé megtanultak.^[54] 1880-tól kezdve a népszámlálások nem a nemzetiségi hovatartozást kérdezték, hanem az anyanyelvet, de fontos megjegyezni, hogy alatta nem azt a nyelvet értették, amit gyermekkorában a szülőktől tanult el, hanem amelyet magáénak vallott és legszívesebben beszélt. A dualizmus korában a zsidókat, mint vallási felekezetet tartották nyilván. Az izraelita vallású állampolgárok különböző nyelvet beszéltek. 1880-ban 57,5%-uk magyar, 35%-uk német, 3,4%-uk szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. 1910-ben az izraelita vallásúak 76%-a már magyar anyanyelvű volt.^[55]

A fentebb leírtak miatt nehéz pontos képet kapni a reáliskolák nemzetiségi^[56] megoszlásáról.

Hasonlóan a népszámlálásokhoz, a reáliskolák statisztikai kimutatásaiban az anyanyelvre vagy rosszabb esetben a beszélt nyelvre kérdeztek rá. A tanulók egy része legalább két nyelvet beszélt, ezért a statisztikai kimutatásokba, mint kétnyelvűek kerültek be, és nem lehet tudni pontosan melyik nyelv volt az anyanyelve, vagy milyen nemzetiséghez tartozott. Ugyanez a helyzet a zsidó diákokkal is, mivel a reáliskolák is vallásként tartották számon őket, nem lehet viszonyítani a létszámukat a nyelvi vagy nemzetiségi adatokhoz. Az előbb említett nehezítő tényezők, illetve a rendelkezésre álló forrásanyag nagysága miatt 10 évenként vizsgáltam meg az anyanyelvi és vallási viszonyokat. Ha az adott évben nem készült anyanyelvi statisztikai kimutatás, nem volt egyértelmű, hogy a kimutatás tárgya beszélt nyelv vagy anyanyelv volt, vagy nem állt rendelkezésre az iskolai évkönyv, akkor az eredeti évhez legközelebb álló felhasználható statisztikai kimutatást használtam.

A VIII. kerületi reáliskola nemzetiségi, anyanyelvi és vallási arányai

Az 1870-es évek első felében a józsefvárosi reáliskola tanulóinak statisztikai kimutatásaiban rákérdeztek a nemzetiségi hovatartozásra, ami meglepő eredményeket mutat. Mivel 1870-ben Budapest lakosságának mindössze 46%-a vallotta magát magyarnak,^[57] kutatásom során azt vártam, hogy ez az arány tükröződni fog a reáliskola évkönyveiben is, de közel sem ez a helyzet.

2. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola tanulóinak nemzetisége az 1870-es évek első felében

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1870/71	254	234	92,13	17	6,69	2	0,79
1873/74	246	245	99,59	1	0,41	0	0,00
1875/76	428	413	96,50	10	2,34	5	1,17

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei

A 2. táblázat adataiból látható, hogy a VIII. kerületi reáliskolát kimagasló arányban magyar nemzetiségű tanulók látogatták, minden tanévben több mint 90%-a a tanulóknak magyar volt. Az 1870/71-es tanévben még a diákok 6,69% német, de a következő években elhanyagolható az arányuk és számuk, ami azért meglepő, mert még a Budapestre jellemző elmagyarosodás ellenére is 1880-ban Budapest lakosságának egyharmada német anyanyelvűnek vallotta magát. Szintén aránytalanul kevesen jártak a reáliskolába a szlovákok közül, arányuk teljesen elhanyagolható, annak ellenére, hogy 1880-ban Budapest lakosságának 6,2%-a szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. A magyarság akkor is

aránytalanul nagy arányt tesz ki, ha figyelembe vesszük, hogy a pesti lakosság 60,5%-a magyar volt.^[58] Valamivel sokszínűbb képet kapunk, ha a reáliskola felekezeti megoszlását vizsgáljuk meg ebben az időszakban. A római katolikus felekezet mellett jelentős arányban jártak zsidó vallású tanulók a reáliskolába, azt is fontos megjegyezni, hogy arányuk lassú, de biztos növekedést mutatott ezekben az években.

3. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola tanulóinak vallási arányai az 1870-es évek első felében, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1870/71	74,41	6,30	3,15	16,14
1873/74	70,33	8,13	4,07	16,67
1875/76	66,82	7,01	5,84	18,69

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei

Az 1875/76-os tanévtől a nemzetiséget nem kérdezték, így csak az anyanyelvi adatokat lehet elemezni. A 4. táblázat adataiból látható, hogy magyar anyanyelv továbbra is domináns volt, viszont összehasonlítva a 2. táblázat adataival, 1875 és 1885 között, ha elfogadjuk azt, hogy a magukat magyarnak vallók magyar anyanyelvűek is voltak, a magyar anyanyelvűek aránya csökkent. A szlovák anyanyelvű diákok rendkívül alacsony arányt tettek ki, sőt 1915-ben már egy se fejezte be a tanévet. A német anyanyelvű diákok aránya ugyan jelentős volt az 1885/86-os tanévben, de arányuk jelentősen lecsökkent az 1914/15-ös tanévre. (2. táblázat)

4. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola tanulóinak anyanyelvi arányai, 1885-1914.

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1885/86	474	414	87,34	58	12,24	1	0,21
1895/96	596	531	89,09	48	8,05	17	2,85
1905/1906	517	507	98,07	7	1,35%	1	0,19
1914/1915.	570	557	97,72	12	2,11	0	0,00

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei

A vallási viszonyokban viszont jelentős változás történt 1875 és 1914 között. A római katolikusok aránya már az 1870-es évek elején is csökkenő tendenciát mutatott, ez a trend tovább folytatódott, és 40 év alatt arányuk mintegy 25 százalékponttal csökkent. A zsidóság aránya viszont ebben az időszakban egyre jobban emelkedett, és 1914/15-ös tanévben már

abszolút többségben voltak. A budapesti zsidóság arányát figyelembe véve, a zsidóság jelentősen felülreprezentált volt az 1885/86-os tanévtől kezdve. Minimális változás figyelhető meg az evangélikus és református felekezetekhez tartozó tanulók arányában. Az evangélikus diákok aránya kb. 1,5 százalékponttal csökkent, ami nem egy kiemelkedő adat, de a reformátusok aránya az 1914/15-ös tanévben kb. 3 százalékponttal nagyobb volt, (5. táblázat) mint az 1870/71-es tanévben. (3. táblázat) Ez a különbség ugyan nem tűnik soknak, de a valóságban ez majdnem plusz 30 fő református diákot jelentett.

5. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola vallási arányai, 1885-1914, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1885/86	60,76	6,12	3,59	29,32
1895/96	54,03	5,87	6,04	33,39
1905/06	49,71	6,58	4,84	37,72
1914/15	41,93	4,56	6,14	46,14

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei.

A pozsonyi reáliskola anyanyelvi, nemzetiségi és vallási arányai

A VIII. kerületi reáliskolához hasonlóan, az 1870-es évek elején a pozsonyi reáliskola is készített kimutatást a tanulók nemzetiségi hovatartozásáról. Ellentétben a VIII kerületi reáliskolával, itt a magyarság nem alkotott többséget. Legnagyobb arányban német nemzetiségű tanulók jártak az iskolába, őket követik a magyarok. Szlávok aránya elhanyagolható. (6.táblázat)

6. táblázat. A pozsonyi reáliskola nemzetiségi arányai az 1870-es évek első felében

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1870/71	458	203	44,32	223	48,69	32	6,99
1872/73	431	149	34,57	273	63,34	9	2,09
1873/74	412	158	38,35	247	59,95	7	1,70

Forrás: A reáliskola évkönyvei

A 7. táblázat adataiból látható, hogy a magyar anyanyelvűek aránya fokozatosan nőtt a reáliskolában az évtizedek alatt. Valószínűsíthető, hogy ez az 1880 utáni időszakra jellemző

asszimiláció miatt következett be.^[59] Ha a reáliskola adataira hagyatkozunk, az biztos, hogy az 1914/15-ös tanévre a magukat magyar anyanyelvűnek valló diákok abszolút többségben voltak már évtizedek óta. A magyar anyanyelvűek arányának növekedése mellett a német anyanyelvűek aránya csökkent jelentősen. 1886/87 és 1914/15 között több mint 30 százalékponttal csökkent az arányuk. (7. táblázat)

7. táblázat. A pozsonyi reáliskola anyanyelvi arányai, 1886-1914.

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1886/87	279	107	38,35	161	57,71	11	3,94
1894/95	425	241	56,71	172	40,47	12	2,82
1904/05	470	288	61,28	161	34,26	21	4,47
1914/15	345	241	69,86	91	26,38	13	3,77

Forrás: A reáliskola évkönyvei

Fontos eredményeket hozott a pozsonyi reáliskolának a vallás szerinti megoszlásának vizsgálata. Az 1890-es népszámlálás adatai alapján Pozsony polgári lakosságának 74,5%-a katolikus, 14%-a evangélikus, 1%-a református, 10,3%-a pedig zsidó vallású volt.^[60] A 8. táblázat adataiból viszont látható, hogy a katolikus és az evangélikus vallásúak alulreprezentáltak az iskolában. Az evangélikus vallásúak valamivel alacsonyabb aránya meglepő, mert a zsidósághoz hasonlóan nagy hangsúlyt fektettek az oktatásra.^[61]

Alulreprezentáltak voltak a katolikusok is, kb. 10 százalékponttal. A zsidóság aránya viszont a reáliskolában közel kétszerese volt a népszámlálásban kimutatott aránynál. A budapesti VIII. kerületi reáliskolával ellentétben azonban a zsidóság a pozsonyi reáliskolában nem ért el abszolút többséget. Ugyan vannak ingadozások arányaikban, de ezek nem nagyok. Inkább az mondható el, hogy a zsidóság aránya stagnált, sőt már-már csökkenő tendenciát mutatott. (8. táblázat)

8. táblázat. A pozsonyi reáliskola vallási arányai, 1872-1914, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1872/73	65,13	11,14	1,45	22,28
1882/83	68,99	9,41	0,70	20,91
1894/95	59,29	14,82	2,35	23,53
1904/05	68,72	10,43	1,28	19,57
1914/15	67,44	12,21	1,74	18,60

Forrás: A reáliskola évkönyvei

A soproni reáliskola anyanyelvi és vallási arányai

Hasonlóan a budapesti VIII. kerületi és pozsonyi reáliskolához, a soproni reáliskolában is kérdezték a nemzetiségi hovatartozást az 1870-es évek első felében. Ha rátekintünk a 9. táblázat adataira, szembeűnik, hogy az 1871/72-es tanévben milyen kevés, magát németnek valló tanuló járt az iskolába, mindössze egyötödét tették ki az iskola tanulóinak. 1890-ben Sopron polgári lakosságának csak egyharmada volt magyar anyanyelvű, legnagyobb arányban német anyanyelvűek lakták. Ők a polgári lakosságnak valamivel több mint 60%-át alkották.^[62] Az 1885/86-os és az 1895/96-os tanévekben a tanulók nagyjából fele-fele arányban voltak német és magyar anyanyelvűek,^[63] azonban az 1905/06-os tanévben már jóval nagyobb volt a magyar anyanyelvűek aránya^[64]. Az 1913/14-es tanévre a tanulók majdnem kétharmada már magyar anyanyelvű volt.^[65]

9. táblázat. A soproni reáliskola nemzetiségi arányai az 1870-es évek első felében

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%
1871/72	278	220	79,14	58	20,86
1872/73	292	178	60,96	114	39,04
1873/74	252	139	55,16	113	44,84

Forrás: A reáliskola évkönyvei

Az iskola vallási összetétele érdekes arányokat mutat. 1890-ben Sopron polgári népességének kb. 63% római katolikus, 30,5%-a evangélikus és 5,8% -a zsidó vallású volt. 1900-ra ezek az arányok többé-kevésbé változatlanok maradtak. A zsidóság aránya kb. 2%-kal növekedett a katolikusok és evangélikusok kárára.^[66] A zsidóság már az 1871/72-es tanévben is felülreprezentált volt az iskolában, de az 1901/02-es tanévben mindössze 2% választotta el a zsidó vallásúakat, hogy abszolút többséget alkossanak. 1912-re azonban a zsidó vallásúak aránya egy 10%-os csökkenést mutat. A zsidóság arányának csökkenése következtében a római katolikusok és az elhanyagolható arányú reformátusoknál figyelhető meg növekedés. A tény, hogy az evangélikusok 10-15%-kal elmaradtak (10. táblázat) a város polgári népességében mutatott arányához képest,^[67] érdekes, hiszen a zsidóság mellett ez a felekezet volt a leginkább túliskolázott.^[68]

10. táblázat. A soproni reáliskola tanulóinak vallási arányai, 1871-1912, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1871/72.	62,23	20,86	1,80	15,11
1881/82	60,75	22,58	0,00	16,67
1891/92	53,05	20,66	0,94	25,35
1901/1902	42,65	15,77	0,72	40,86
1912/13	50,29	16,37	2,34	30,99

Forrás: A reáliskola évkönyvei

A székesfehérvári reáliskola anyanyelvi és vallási arányai

Ellentétben a másik három reáliskolával, a székesfehérvári reáliskola nem készített nemzetiségi kimutatást az 1870-es évek első felében. 1890-ben Székesfehérvár polgári népességének túlnyomó többsége, mintegy 96,7%-a magyar anyanyelvű volt, 1900-ra ez az arány nem igazán változott.^[69] A székesfehérvári reáliskolának az évkönyvei is hasonló arányokról számoltak be. Évenként alig egy-két nem magyar anyanyelvű tanulójuk volt. Azonban az iskola vallási összetétele már sokkal érdekesebb.^[70]

Az 1890-es népszámlálás adatai alapján a polgári népesség 80,3%-a katolikus volt, jelentős arányát tette ki még a népességnek a zsidóság mintegy 10%-kal, és a református vallásúak 7,7%-kal.^[71] A 11. táblázat adataiból látható, hogy a zsidóság a Székesfehérvári reáliskolában is felülreprezentálta magát, 1881/82-ben abszolút többségben is voltak. Ugyanakkor ezt követően arányuk elkezdett fokozatosan csökkenni és 1911/12-es tanévben már a római katolikusok voltak többségben. A reformátusok a vizsgált tanévekben, ahogy a 11. táblázat adataiból is látható, eléggé változó arányát tették ki a reáliskola tanulóinak, emiatt nehéz következtetést levonni az adatokból. Az viszont tény, hogy felülreprezentálva voltak az 1891/92-es és az 1911/12-es tanévekben. Messzemenőbb következtetés levonásához viszont további kutatásra volna szükség azzal kapcsolatban, hogy miért fluktuált ilyen szélsőségesen a reformátusok aránya a székesfehérvári reáliskolában.

11. Táblázat. A székesfehérvári reáliskola vallási arányai, 1870-1911, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1870/71	68,47	4,50	0,90	25,23
1881/82	36,52	1,74	0,87	60,87
1891/92	39,00	1,67	9,19	49,58

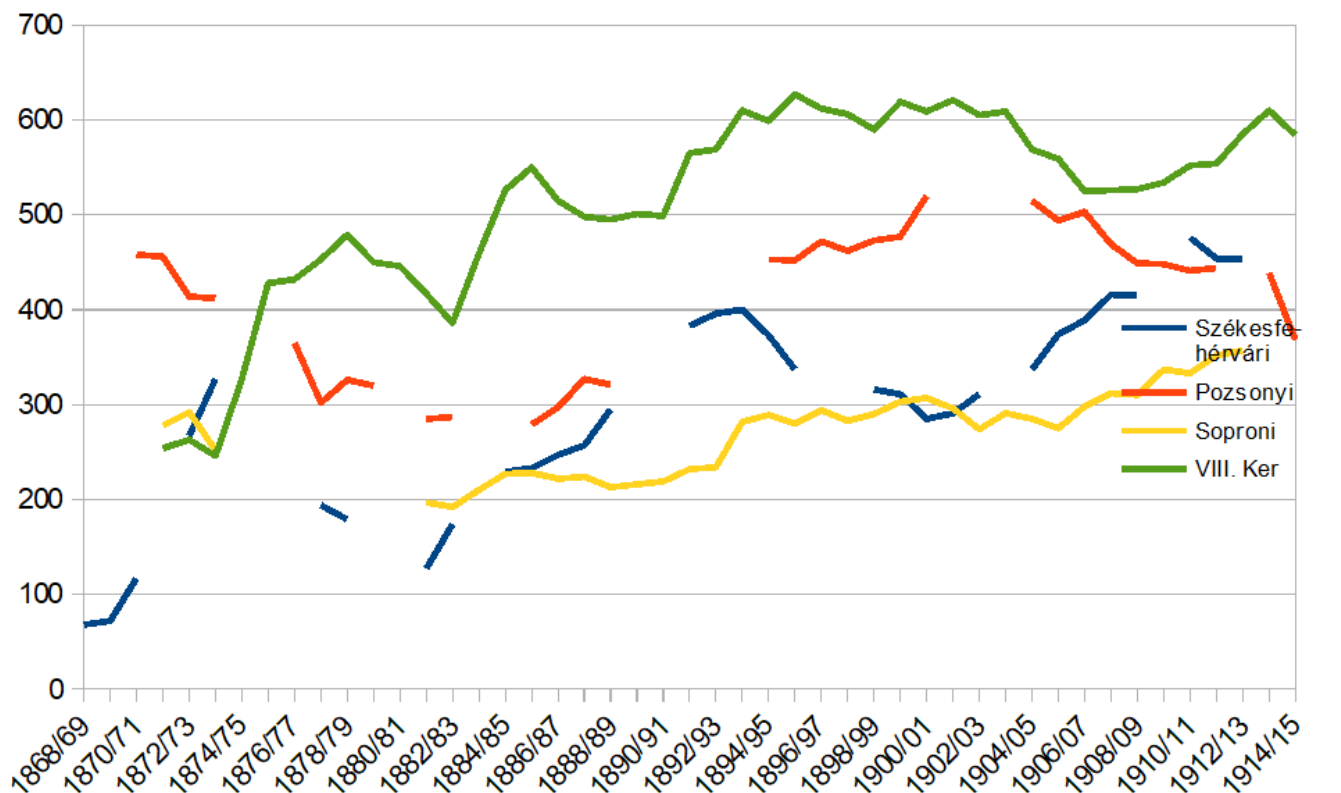
1901/02	42,03	0,72	5,80	48,55
1911/12	44,34	1,89	10,14	43,40

Forrás: A reáliskola évkönyvei

Összegzés

A négy reáliskola közül háromban a beiratkozó tanulók száma növekedett, ha szigorúan a vizsgált időszakot vesszük alapul, de ez a növekedés nem egyenletes, hanem hullámzó. (1. táblázat) Nehéz a tanulói létszámok változásának az okát meghatározni. Az iskolák nem egy légüres térben helyezkedtek el, hanem népes városokban és sok különböző tényező befolyásolhatta a tanulói létszámokat. A pozsonyi iskolában borzasztó körülmények uralkodtak, a székesfehérvári iskola vonzáskörzetében nyílt egy másik iskola és emiatt csökkent a beiratkozók száma^[72]. A soproni reáliskolában, amint jelentős állami támogatást kapott, megugrott a beiratkozók száma.^[73] A VIII. kerületi reáliskola olyan téren egyedi a vizsgált reáliskolák között, hogy egy-két év kivételével mindig maximális létszámmal működött, továbbá a csökkenő tendenciák közel se tartottak annyi ideig, mint a többi iskolában (1. grafikon) A grafikonon látható csökkenő tendenciák egy része pedig a létszámkorlátozásoknak köszönhető.^[74]

1. Grafikon. A tanulói létszám változása a négy reáliskolában, 1868-1914

Kutatásom során arra jutottam, hogy kapcsolat lehet a VKM rendeletei, törvényei és a tanulói létszámok változása között. Az 1875. június 8-án kiadott miniszteri rendelet a hat- osztályos reálgimnáziumokból érettségit kiadó nyolcosztályos középfokú intézményeket alakított ki.^[75] Összevetve a grafikon adataival látható, hogy a vizsgált reáliskolákban a VIII. kerületi reáliskola kivételével, a rendelet kiadását követően megindult egy csökkenő tendencia. A VIII. kerületi reáliskola feltehetőleg azért képez kivételt, mert nem volt ekkor a maximum kapacitásának a közelében, és akkora igény volt a reáliskolára, hogy az ellensúlyozta az 1875-ös rendeletnek a következményeit. Ennek az igénynek az oka valószínűleg a főváros rohamos fejlődése és sajátos társadalmi szerkezete.^[76] Visszatérve Salamin Leo gondolataihoz, valamint elemezve és összevetve a három másik iskola adatait, valószínűnek tűnik, hogy az 1870-es évek elején azért figyelhető meg egy ugrás a tanulói létszámokban, mert a kiegészítést követően sok szülő azt akarta, hogy gyereke minél előbb munkába álljon, erre pedig a hatosztályos reáliskolák kitűnő lehetőséget adtak. Az 1875-ös rendeletet követően viszont ezek a szülők inkább más iskolatípusba írták gyermekeiket.^[77] Hasonló változás figyelhető meg (1. grafikon) az 1883-as középiskolai törvény kiadása után, de a létszámokban a korábbi rendelettel ellentétben, általános növekedés figyelhető meg. (1. grafikon)

Mi okozhatja azt, hogy az 1883-as törvény ellenkező hatást ért el, mint az 1875-ös rendelet? Bár nagyon sok átfedés van a rendelet és törvény között, az 1883-as középiskolai törvény meghatározta az óraszámot, és lehetővé tette a latin és görög nyelvi különbözeti vizsga

letételét, így a reáliskolai tanulók is tudtak egyetemekre jelentkezni.^[78] A soproni reáliskolában úgy gondolták, hogy a létszám növekedést a törvény okozta: „(...) a reáliskolák életét biztosító középiskolai törvénybe helyezett bizalom folytán a tanulók száma tetemesen emelkedett...”^[79] Ugyanilyen tetemes növekedés figyelhető meg a VIII. kerületi reáliskolában és kiemelkedően fontos, hogy a törvényt megelőző években a VIII. kerületi reáliskolába beiratkozó tanulók száma csökkenő tendenciát, mintegy 20%-os zuhanást produkált. A törvény kiadását követően azonban hamar növekedésnek indult a beiratkozók száma. (1. grafikon)

A tanulók nemzetiségét, anyanyelvét illetően a szakirodalom jelenlegi álláspontjának megfelelően, a magyarság, a magyar anyanyelvet beszélők jelentősen nagyobb arányban tanultak a reáliskolákban.^[80] A vizsgált négy reáliskolából háromban a magyar anyanyelvűek nagyobb arányban voltak jelen, mint amire a települések összetételéből következtetni lehetett. Ami viszont meglepő, hogy a német anyanyelvűek alulreprezentáltak voltak a VIII. kerületi, a pozsonyi és a soproni reáliskolákban. A teljes magyarországi középfokú oktatást nézve, a magyarok mellett a németek voltak egyedül felülreprezentálva, de úgy tűnik, hogy a vizsgálat tárgyát képező reáliskolák nem voltak népszerűek köreikben^[81]. Vallási tekintetben az evangélikusok maradtak el leginkább a várt eredményektől, a soproni és pozsonyi reáliskolákban is alulreprezentáltak voltak annak ellenére, hogy az egyik legjobban iskolázott vallási felekezetről lehet beszélni. A másik vallási csoport, akik nagy hangsúlyt fektettek az oktatásra, a zsidóság^[82] viszont a várt kutatási eredményeket hozták. Az összes reáliskolában felülreprezentáltak, miközben a soproni és pozsonyi iskolákban ez nem öltött akkora mértéket, mint a józsefvárosi és székesfehérvári iskolákban. A zsidóság aránya éppen abban a két iskolában volt alacsonyabb, ahol nagy arányban tanultak a nem magyar anyanyelvűek, elsősorban németek. Nagy arányuk árnyalja a magyar anyanyelvű tanulók arányait. 1880-ban a zsidók kb. 57%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát.^[83]

További kutatás tárgyát képezheti a reáliskolák beiratkozott tanulóinak számának összehasonlítása az 1875-ös rendelettel és az 1883-as törvényhez viszonyítva. Hasonlóképpen érdekes lenne és kutatásra érdemes a tanulók társadalmi háttérének és annak változásának vizsgálata, mivel a reáliskolák évkönyveinek többségeiben a tanuló társadalmi háttéréről is készült kimutatás. Fontos lenne a kutatást kiterjeszteni más városokban működő reáliskolákra is, elsősorban az ország keleti felében működő intézményeket lenne érdemes megvizsgálni.

Bibliográfia

Források

1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről, Wolters Kluwer,

[https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1883 26. §,](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1883%2026.%20%24)

Antolik Károly (szerk.): *A pozsonyi M. Kir. állami főreáliskola harminczhatodik értesítője*, Pozsony, 1895.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Pozsony_28323_28362_1894/?pg=2&layout=s (Letöltve: 2021. április 27)

Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda hatodik tudósítványa*, Budapest, 1877.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B707_1876/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda ötödik tudósítványa*, Budapest, 1876.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B706_1875/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola huszadik tudósítványa*, Budapest, 1891.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B721_1890/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhatodik tudósítványa*, Budapest, 1887.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B717_1886/?pg=0&layout=s

Felsmann József(szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhetedik tudósítványa*, Budapest, 1888.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B718_1887/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenkilencedik tudósítványa*, Budapest 1890.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B720_1889/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizennyolcadik tudósítványa*, Budapest, 1889.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B719_1888/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.) *A Budapest Főváros VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenharmadik tudósítványa*, Budapest, 1884.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B714_1883/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *A Pest-józsefvárosi nyilvános alreáltanoda első tudósítványa*, Pest 1872.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B714_1883/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest Fővárosi VIII. kerületi községi főreáltanoda negyedik tudósítványa*, Budapest, 1875.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B705_1874/?pg=0&layout=s

Kelemen Béla (szerk.): *A székesfehérvári m. kir. állami főreáliskola évi értesítője az 1907-1908. tanévről*, Székesfehérvár, 1908

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35861_1907/?pg=0&layout=s (Letöltve: 2021. április 27)

Kuthy József (szerk.): *A székesfehérvári magyar királyi állami főreáliskola évi értesítője az 1895-96-ik tanévről.*, Székesfehérvár, 1896.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35849_1895/?pg=0&layout=s

Magyar kir. központi statisztikai hivatal: *Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása: A népesség általános leírása községenként.*, 1902.

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/Manda/MSK/MSK_001.pdf (Letöltve: 2021. április 27)

Magyarországi rendeletek tára, Budapest, Vodianer F. 1875.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1875/?pg=0&layout=s (Letöltve: 2021. április 27)

Salamin Leo (szerk.): *A soproni magy. kir. állami főreáliskola XXI-ik évi értesítője*, Sopron, 1896. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31561_1895/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, Sopron,

1882. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31547_1881/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 9-ik évi értesítője*, Sopron, 1884. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31549_1883/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A soprony magyar kir. állami főreáliskola 11. évi értesítője*, Sopron, 1886. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31551_1885/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A soprony magyar kir. állami főreáliskola 19-ik évi értesítője*, Sopron, 1894. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31559_1893/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának hatodik évi értesítője*. Sopron, 1874

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31539_1873/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának ötödik évi értesítője*. Sopron, 1873,

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31538_1872/?pg=0&layout=s

szn.: *A soproni magy. Kir. állami főreáliskola harmickilencedik értesítője*, Sopron, 1914.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31579_1913/?pg=0&layout=s

szn.: *A székesférvári városi önálló alreáltanoda XVI. évkönyve*, Székesfehérvár, 1870.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35823_1869/?pg=0&layout=s

szn.: *A székesférvári városi önálló alreáltanoda XVII. évkönyve*, Székesfehérvár, 1871.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35824_1870/?pg=0&layout=s

szn.: *Pozsony szab. Kir. városa valláseggyüttes főreáltanodájának tizenötödik értesítvénye*, Pozsony, 1872.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Pozsony_28323_28341_1871/?pg=0&layout=s

szn.: *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának negyedik évi értesítvénye*, Sopron, 1872.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35824_1870/?pg=0&layout=s

Wallner Ignác: *A soproni magy. Kir. állami főreáliskola harmicegyedik értesítője*, Sopron 1906.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31571_1905/?pg=0&layout=s

Szakirodalom

Bárczi Géza–Ország László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, Akadémia,
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/r-46B74/realiskola-4755D/>

Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”
Magyarország városhálózata a 20. század elején, *Korall*, 11-12. szám, 2003 május, 199–238.

Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza*, Budapest– Pécs, Dialóg Campus, 1999.

Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*,
Budapest, *Replika kör*, 1997.

Katus László: *A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711-1914*, Pécs,
Kronosz, 2012.

Katus László: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története* in Kovács Endre (szerk.):
Magyarország története, 1. köt., Budapest, Akadémia, 1979.

Kocsis Károly: *A népesség változó etnikai arculata a mai Szlovákia területén*.
http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/002_session_h.html

Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 1996-1948: általánosan
képző középiskolák*, Budapest, Akadémia, 1988.

Mészáros István: *Magyar iskolatípusok, 1996–1990*, Budapest, *Országos pedagógia könyvtár
és múzeum*, 1995.

Nagy Mariann: Magyarország oktatásügye, in Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti
földrajza II.*, Budapest–Pécs, 2008, 123–145.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010

Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867)*, in Kovács Endre (szerk.): *Magyarország*

története 1848–1890, 1. köt., Budapest, Akadémia, 1979.

Sasfi Csaba: *Reprodukció és mobilitás: A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban*, Korall, 15. évf., 56. szám, 2014, 96–117.

Hivatkozások

1. A tanulmány készült az azonos című szakdolgozatom alapján melynek témavezetője Nagy Mariann volt. ↑
2. Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1999, 154. ↑
3. Uo. 154. ↑
4. Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”
Magyarország városhálózata a 20. század elején, *Korall*, 11-12. szám, 2003 május, 213. ↑
5. Katus László: *A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711-1914*, Pécs, Kronosz, 2012, 278– 280. ↑
6. Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867), in Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*, 1. köt., Budapest, Akadémia, 1979, 467-469. ↑
7. Szabad: *Az önkényuralom kora*, 467–469; Mészáros István: *Magyar iskolatípusok, 996–1990*, Budapest, Országos pedagógia könyvtár és múzeum, 1995, 50. ↑
8. Sasfi Csaba: *Reprodukció és mobilitás: A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban*, Korall, 15. évf., 56. szám, 2014, 101. ↑
9. Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*, Budapest, Replika kör, 1997, 169–170. ↑
10. Katus: *A modern Magyarország születése*, 520. ↑
11. Szabad: *Az önkényuralom kora*, 468. ↑
12. Bárczi Géza – Országgh László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, Akadémia, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/r-46B74/realiskola-4755D/> (Letöltés: 2021. április 25) ↑
13. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*, 170. ↑
14. *Magyarországi rendeletek tára*, Budapest, Vodianer F. 1875, 155. ↑
15. Uo. 173. ↑
16. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás: A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban* 100. ↑
17. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek*, 169. ↑
18. Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996-1948: általánosan képző középiskolák*, Budapest, Akadémia, 1988, 96. ↑
19. Salamin Leo (szerk): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, Sopron,

1882, 7. ↑

20. Felsmann József (szerk.) *A Budapest Főváros VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenharmadik tudósítványa*, Budapest, 1884, 45. ↑
21. Salamin (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 1-7. ↑
22. Idézi Nagy Mariann: *Magyarország oktatásügye*, in Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II.*, Budapest-Pécs, 2008, 127. ↑
23. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás*, 97. ↑
24. Katus: *A modern Magyarország születése*, 521. ↑
25. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010, 43. ↑
26. Nagy: *Magyarország oktatásügye*, 129. ↑
27. Felsmann József (szerk.): *A Pest-józsefvárosi nyilvános alreáltanoda első tudósítványa*, Pest, 1872, 16. ↑
28. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás*, 98. ↑
29. Felsmann (szerk.) *A Pest-józsefvárosi nyilvános alreáltanoda első tudósítványa*, 20. ↑
30. Felsmann József (szerk.): *A Budapest Fővárosi VIII. kerületi községi főreáltanoda negyedik tudósítványa*, Budapest, 1875, 1-3, 13. ↑
31. Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda ötödik tudósítványa*, Budapest, 1876, 15. ↑
32. Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda hatodik tudósítványa*, Budapest, 1877, 13. ↑
33. Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhatodik tudósítványa*, Budapest, 1887, 36. ↑
34. Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhetedik tudósítványa*, Budapest, 1888, 36; Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizennyolcadik tudósítványa*, Budapest, 1889, 59; Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenkilencedik tudósítványa*, Budapest, 1890, 10. ↑
35. Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola huszadik tudósítványa*, Budapest, 1891, 12. ↑
36. Szn.: *Pozsony szab. Kir. városa valláseggyüttes főreáltanodájának tizenötödik értesítője*, 1872, 11. ↑
37. Antolik Károly (szerk.): *A pozsonyi M. Kir. állami főreáliskola harminczhatodik értesítője*, Pozsony, 1895, 70-75. ↑
38. Uo. 89. ↑
39. Szn.: *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának negyedik évi-értesítője*, Sopron, 1872, 5-6. ↑
40. Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának*

- ötödik évi értesítője. Sopron, 1873, 38. ↑
41. Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának hatodik évi értesítője*, Sopron, 1874, 2-3. ↑
42. Salamin (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 4. ↑
43. Uo. 5. ↑
44. Mészáros: *Magyar iskolatípusok*, 50. ↑
45. Salamin (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 5-6. ↑
46. Uo. 5-6. ↑
47. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás*, 101. ↑
48. Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 19-ik évi értesítője*, Sopron, 1894, 23. ↑
49. Szn.: *A székesfehérvári városi önálló alreáltanoda XVI. évkönyve*, Székesfehérvár, 1870, 13. ↑
50. Szn.: *A székesfehérvári városi önálló alreáltanoda XVII. évkönyve*, Székesfehérvár, 1871, 0. ↑
51. Kuthy József (szerk.): *A székesfehérvári magyar királyi állami főreáliskola évi értesítője az 1895-96-ik tanévről*, Székesfehérvár, 1896, 73. ↑
52. Kuthy József (szerk.): *A székesfehérvári magyar királyi állami főreáliskola évi értesítője az 1893-94-ik tanévről*, Székesfehérvár, 1894, 48. ↑
53. Kelemen Béla (szerk.): *A székesfehérvári m. kir. állami főreáliskola évi értesítője az 1907-1908. tanévről*, Székesfehérvár, 1908, 33. ↑
54. Katus: *A modern Magyarország születése*, 571. ↑
55. Uo. 397-399. ↑
56. A reáliskolai értesítők a 1870-es évek második feléig tartalmazták a tanulók nemzetiségi arányait. Utána viszont egyöntetűen az anyanyelvi vagy beszélt nyelvi arányokról készült kimutatás. ↑
57. Beluszky: *Magyarország településföldrajza*, 163. ↑
58. Katus: *A modern Magyarország születése*, 412. ↑
59. Kocsis Károly: *A Népeesség változó etnikai arculata a mai Szlovákia területén*, http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/002_session_h.html 14. bekezdés. (Letöltés: 2021. október 29.) ↑
60. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
61. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek*, 16. ↑
62. 1900. évi népszámlálás 22. ↑
63. Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 11. évi értesítője*, Sopron, 1886; Salamin Leo (szerk.): *A soproni magy. kir. állami főreáliskola XXI-ik évi értesítője*, Sopron, 1896, 55. ↑
64. Wallner Ignác (szerk.): *A soproni magy. Kir. állami főreáliskola harmicegyedik értesítője*,

Sopron 1906, 78. ↑

65. Szn.: *A soproni magy. kir. állami főreáliskola harmickilencedik értesítője*, Sopron, 1914, 95. ↑
66. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
67. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
68. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek* 16. ↑
69. 1900. évi népszámlálás, 22. ↑
70. Székesfehérvári reáliskola évkönyvei 1867-1915. ↑
71. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
72. Antolik: *Pozsonyi reáliskola harmicthatodik értesítője*, 70-75. ↑
73. Salamin: *A soprony magyar kir. állami főreáliskola 19-ik évi értesítője*, 23. ↑
74. Felsmann: *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhatodik tudósítványa*, 36. ↑
75. Mészáros: *Magyar iskolatípusok*, 50. ↑
76. Beluszky: *Magyarország településföldrajza*, 160-161, 163. ↑
77. Salamin: *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 5-7. ↑
78. 1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről. ↑
79. Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 9-ik évi értesítője*, Sopron, 1884, 42. ↑
80. Katus: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története*, 1342. ↑
81. Katus: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története*, 1342. ↑
82. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek*, 16. ↑
83. Katus: *A modern Magyarország születése*, 399. ↑